

Posudek na disertační práci Mgr. Anny Sochové „Arménsko-perský konflikt (449-451): jeho náboženské pozadí a odraz v rané arménské historiografii“

Cílem doktorské disertační práce bylo nastínit historické a náboženské pozadí konfliktu mezi Armény a Peršany v polovině 5. století n.l. a stručně představit rané arménské historiografy, kteří se tímto obdobím zabývají. Konflikt, jehož výsledek je v zásadě velmi důležitý pro definici arménské kolektivní identity a vystupuje jako jeden ze základních pilířů identity konfesionální a později národní, je podán nikoli pouze v rovině vojensko-politického střetu, ale i v rovině střetu náboženského a identitárního. Arménie patří mezi země, které podle tradice přijaly jako jedny z prvních křesťanské náboženství (poč. 4. st.n.l.), a od tohoto faktu se odvíjí i pojetí jejich etnicity. Před konverzí ke křesťanství (později označeného za apoštolskou, gregoriánskou formu) vyznávali Arméni polyteistické náboženství, patrně blízké perskému zoroastrismu a představující širší synkrezí okolních kultů (helénistického polyteismu aj.). Konflikt mezi arménskou šlechtou a církví (tj. „národem“) a perským šáhem je tak interpretován v rovině perského nátlaku na zpětnou konverzi k zoroastrismu, který již křesťanští Arméni odmítají, neboť by tím ztratili svou svébytnost; za mezník konfliktu lze považovat bitvu u Avarajru.

Aspirantka se snaží odhlédnout od kodifikovaného obrazu tohoto konfliktu v dílech arménských historiografů (kde je nutně preferována arménská strana, případně konkrétní vládnoucí rody) a o reinterpetaci tehdejších událostí co možná objektivním způsobem pomocí rozboru většího počtu dobových pramenů a snahy o neutrální hledisko (z pohledu emického i etického). Zároveň je zřejmé, že se historie arménsko-perského konfliktu stala kolektivně sdíleným národním mýtem, jehož interpretace byla v různých obdobích klíčová pro definování arménské národní identity. Snaha o objektivní výklad historiografie je ovšem neobyčejně obtížná – tomu nahrávají jednak kolektivně ukotvené stereotypní obrazy, jednak sklon autorů k určité tendenčnosti. Ačkoli se Arménie nacházela z pohledu historické perspektivy na hranici více velkých říší a tudíž i kulturních celků; obrozenecká doba a pozdější výklad podtrhuje spíše její sepětí s kategorií tzv. Západu a vyhraňuje se vůči „Orientu“.

Předkládaná práce je převážně popisného charakteru a je podložena citačním aparátem z primárních i sekundárních pramenů. Aspirantka se opírá o znalost arménštiny jak moderní, tak tzv. klasické (grabar) a čerpá z relevantní literatury.

První kapitola nastiňuje souvislosti a historické pozadí arménsko-perského konfliktu v letech 449-451 n.l. a zachycuje jeho ztvárnění u arménských dějepisců, Pharpeciho a Jeghišeho. Aspirantka popisuje biografii obou autorů a následně se zabývá jejich dějepisnými díly, která se věnují období arménsko-perského konfliktu – arménská aristokracie tehdy povstala proti perskému šáhovi, jenž ji nutil k návratu k zoroastrismu a k upuštění od křesťanské víry. Tento konflikt bývá arménskou historiografií (a to i soudobou) interpretován jako konflikt identitární, neboť i když nejvýznamnější figury povstání padnou (1036 mučedníků z řad šlechty a kléru), Arménie si uhájí právo na svobodné vyznání své víry. Z tohoto výkladu plyne, že pokud by se Arménie neubránila konverzi k zoroastrismu, přestala by de facto existovat, tj. zanikl by arménský „národ“ jako takový a tím pádem i „armenita“, arménská identita. Ve skutečnosti se jedná o reinterpetaci etnického mýtu, který se inspiruje mýtem o vyvoleném národě a odkazuje na tradici Makabejského povstání a jeho mučedníků.

Analýza děl arménských dějepisců vede aspirantku k přesvědčení, že historik Jeghiše významnou měrou přispěl k tehdejší církevní politice gregoriánského kléru – své dějiny bitvy u Avarajru a historie Vardanovců, potažmo Ghevondovců, pojímá spíše jako martyrologii;

všechny padlé v bitvě označuje za mučedníky a staví tak arménskou církev do role prvotního hybatele konfliktu i situace po konfliktu.

Druhá kapitola představuje exkurs do problematiky původního perského náboženství – zoroastrismu, k němuž se arménská církev a šlechta postavila v období arménsko-perského konfliktu odmítavě.

Zvláštní podkapitola tvoří pojednání o tzv. zurvanismu, lokální variantě zoroastrismu, s nímž byli doboví arménští autoři obeznámeni. Aspirantka rozebírá úlohu arménského teologa a filosofa Jeznika Koghbeciho, který ve svém spise perský zurvanismus vyvrací jako pouhou smyšlenku, určenou k oklamání nevzdělaných lidí, a do opozice k němu staví křesťanství. Koghbeci je některými arménskými badateli pokládán za vůdčí osobnost polemiky mezi zurvanismem a křesťanstvím; aspirantka však upozorňuje na tendenční obrozenecký výklad těchto autorů a zařazuje Koghbeciho dílo spíše do dobového kontextu.

Dále se autorka zabývá problematikou arménského předkřesťanského náboženství, tj. polyteismu, který byl podle tvrzení amerického orientalisty J. Russella perskému zoroastrismu blízko; aspirantka však tento názor vyvrací.

Třetí kapitola se podrobně zabývá postupnou implantací křesťanství (gregoriánské-řehořovské formy) v Arménii a jeho nahrazováním tamějšího synkretického polyteismu. Datum samotné konverze Arménie poněkud variuje – tradičně je uváděn rok 301 n.l. (čemuž odpovídají i církevní oslavy u výročí přijetí křesťanství), většina západních badatelů se však přiklání k datu pozdějšímu, tj. 314 n.l. Aspirantka diskutuje syrský vliv na arménské křesťanství a roli Řehoře Osvětitelce, de facto arménského věrozvěsta, a jeho významný přínos v případě konverze arménské aristokracie a později i široké veřejnosti ke křesťanství.

Připomeňme, že křesťanství (apoštolská, řehořovská forma) je dodnes základním pilířem arménské kolektivní identity respektive etnicity, tj. projevu identity v interakci s jinakostí. Církev navíc napříč arménskými dějinami podporovala vládnoucí královské dynastie a během jejich absence nahrazovala centrální politickou moc; během absence státních celků pak substituovala de facto arménský národ jako takový.

V souvislosti s křesťanstvím se rovněž vyhranil i dominantní vliv liturgického jazyka, kterým se stala klasická arménština, byť vedle sebe původně paralelně působily misie syrské a řecké. Arménský jazyk a jeho následná mezigenerační transmise má velký význam i pro současné pojetí arménské etnicity. Liturgický jazyk se díky vzniku arménské abecedy stal i jazykem raného arménského písemnictví – do té doby se používaly jazyk syrský a řecký, což znesnadňovalo christianizaci země (a jejich lidových vrstev zvláště). Tvůrcem arménské abecedy se podle tradice stal Mesrop Maštoc, považovaný arménskou církví (stejně jako mučedníci z bitvy od Avarajru) za světce.

Čtvrtá kapitola se věnuje detailní deskripci samotného konfliktu a přístupů obou hlavních historiografů tohoto konfliktu, Pharpeciho a Jeghišeho. Zatímco původně byla perská politika vzhledem k arménskému křesťanství poměrně tolerantní, postupně došlo ke změně, kdy začali být pohraniční (tedy i arménští) křesťané podezírání z přílišné loajality vůči Římu, hlavnímu sásánovskému rivalovi. Konflikt vrcholil bitvou u Avarajru roku 451 n.l., který je sice prohrou, ale ve skutečnosti bývá interpretován také jako vítězství arménské strany – respektive duchovní vítězství (neboť i přes padlé členy arménské aristokracie a kléru se Arménie nemusela vzdát křesťanské víry).

Je zřejmé, že zvláště historik Jeghiše přispívá k mytizaci celého konfliktu velkou měrou a vytváří jak postavu národního hrdiny-mučedníka (Mamikonjana), tak figuru národního zrádce a odpadlíka od víry (Sjuneciho). Jeghiše ukazuje (na rozdíl od Pharpeciho)

církev jako hybatele celého konfliktu (a tudíž veškerá zásluha za zachování identity náleží jí), jeho práce obsahuje mnohé hagiografické momenty.

Za jistý nedostatek disertační práce lze pokládat snad jen nedostatečnou návaznost jednotlivých kapitol - to by však patrně napravil šířeji pojatý úvod k jednotlivým kapitolám, který by čtenáře více uváděl do celkového kontextu (takto je to však teprve případ závěrečné kapitoly). Pro případnou publikaci práce bych doporučila celkový teoretický úvod (např. do teorie etnohistorického symbolismu, etnických mýtů a jeho interpretací obecně) a doplnění jmenného restríku, rejstříku toponym apod.

Závěrem lze konstatovat, že aspirantka prokázala znalost primárních dobových pramenů a orientuje se v problematice sekundární odborné literatury (současní historikové a jejich názory). Neváhá kritizovat zavedené přístupy a snaží se o neutrální stanovisko. Disertační práce je významným příspěvkem na poli české armenologie.

Z výše uvedených důvodů práci doporučuji k obhajobě.

Návrh otázek k obhajobě:

- 1) role arménsko-perského konfliktu v arménském pojetí dějin a jeho mytizace
- 2) definice etnického/národního mýtu obecně
- 3) proč nelze hovořit přímo o arménské variantě zoroastrismu?

v Praze dne 1. 6. 2011

PhDr. Petra Košťálová, Ph.D.